

Lilla Runhällen

se U 1181. Lilla Runhällen, Råsbo, Nora sn.

By, Västerlövsta sn.

I en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 18/3 1952 lämnar folkskollärare Torsten Ericson, Arnebo skola, Heby, följande upplysning om en runsten vid By i Västerlövsta socken: »Under den tid jag varit bosatt här, har jag försökt få reda på 'allt gammalt' som folk känner till. Döm om min förvåning, när jag i går kväll fick höra talas om, att en person i början av 1900-talet hade hittat en sten av ungf. 1 m längd och 50–60 cm bredd liggande i marken med bara en liten del synlig. Stenen hade rests upp och på undersidan hade funnits några slingor påminnande om runor. Finns det någon anteckning om någon runsten i By, runt sjön Vansjön i Västerlövsta socken? — Jag har talat vid personen i fråga, och om ej någon anteckning om denna ev. sten redan finnes är vi båda villiga att försöka återfinna densamma. Personen i fråga är mycket trovärdig varför det är tänkbart att det är en kullfallen runsten vi här har att göra med.»

Någon runsten från By är icke känd tidigare, och efterforskningarna efter den av Ericson nämnda stenen ha hittills varit resultatlösa.

1164. Stora Runhällen, Västerlövsta sn.

Pl. 144.

Litteratur: L 792, D 1:294. J. Bureus, F a 6 s. 89 n:r 212, s. 151 n:r 212 (Bureus' egna uppteckningar), F a 5 n:r 260, F a 1 s. 60; J. Rhezelius, F a 10:1 n:r 167; Ransakningarna 1667–84; J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 181; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 51; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 553 [omtrycket 1904, s. 430 f.]; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1:2 (1849), s. 89; D. Hummel, Några ord till upplysning om bladet »Skattmansö» (1865), s. 59; R. Dybeck, Reseberättelse för år 1876 (tryckt i Runa, fol., 1876), s. 37; Västmanlands läns kalender 1881, s. 237; Lars Ersson i Klasbo, Fornminnen inom Wästmanland (ATA); E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 42; S. B. F. Jansson, Runskriftsinventering i Uppland 1943 (ATA); B. Bergman, Uppländsk run- och bildstensristning (1948), s. 103.

Äldre avbildningar: J. Rhezelius, teckning (i F a 10:1); träsnitt (osign.) i Grau a. a.; Dybeck, D 1:294.

Runstenen står vid vägskelet Heby — Råsbo station — Runhällens station, 2 km. SÖ om Runhällens station, 100 m. SSÖ om hemmanet Stora Runhällen.¹ Stenen står sålunda på »Dalkarlsåsen», nära den punkt, där Västerlövsta, Enåkers och Huddunge socknar mötas. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Skattmansö».

Enligt Bureus stod U 1164 »På Löfstad heed» (F a 6, s. 151). Enligt en anteckning vid sidan av en av hans läsningar i F a 6 hade han besökt platsen den 7 oktober 1639. (I F a 6 s. 89 anges platsen som »Löfsta hedh».) F a 5: »Löfstad På Heden»; F a 1: Löfstadh på Heden». Rhezelius (F a 10:1): »Löfstad Sochn. På Heden». Ovanför Rhezelius' teckning har Bureus skrivit: »en annar med Runor i Wegskelet vid krogen». Bureus' uppgift grundar sig på ett missförstånd: Rhezelius har på sin teckning av U 1164 utelämnat runinskriften, vilket förleder Bureus att tro, att en annan sten »med Runor» har funnits på platsen. Utan tvivel åsyfta Bureus och Rhezelius samma sten, nämligen U 1164. — I *Ransakningarna* 1667–84 finnes i en odaterad »Specification», undertecknad av Gustaff Jönson, följande uppgift under »Lösta Sochn»: »Widh stoora Runhällen finness een stoor Runsteen medh bookstäfwer rundt omkring». Peringskiölds *Monumenta* har (på blad 181) en rubrik »Simtuna härad Löfsta Sochn». Under denna överskrift synas klistringsspår efter ett träsnitt, som tydligen för länge sedan har gått förlorat; någon avbildning av stenen finnes ej i *Bautil*. — O. Celsius, som enligt en anteckning i *Svenska runstenar* (F m 60) undersökte U 1164 den 29 juli 1726, anger platsen på följande sätt: »Stora Runhällen på Heden mellan Nora och Löfsta. i Enåkers Sochn». Han tillfogar: »Skiön och konstig ritning toppen af stenen bortstött». — Grau: »Det berättas allmänt, at på Heden, som går emellan Löfsta, Enåkers och Nora socknar, har stådt en Fältslagtning emellan en Upsala Konung

¹ Det är givetvis U 1164, som har gett bebyggelsen namn. På samma sätt har U 1181, som är en betydligt mindre runsten än U 1164, gett namn åt Lilla Runhällen.

och en Hälsingelands Konung, derest denne sednare med des son, som äfwen skal warit med, blifwit ihjälslagen: Til wedermäle deraf skal store Runhäls stenen wara satt, hwilken nu icke wäl kan läsas». — I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Skattmansö» upptages under »Löfsta socken» en runsten »på Dalkarlsåsen vid norra kartgränsen, den s.k. *Stora Runhällen*». — Dybeck upptar U 1164 i *Sveriges runurkunder* under »Vålas härad» och Enåkers socken. Platsen för runstenen anges som »på heden öster om landsvägen». I *Runa* fol. för år 1876 omtalar Dybeck, att »behandlingen af *lilla och stora Runhällen* upptog mer än en dag». — I Vestmanlands läns kalender 1881 nämnes från Enåkers socken »en vacker runsten vid Runhällen».

Grå granit med ljusgula inslag; nedtill är stenytan mörkare. Höjd 1,67 m., bredd 1,60 m. Toppen är avslagen, varigenom delar av inskriften ha gått förlorade. Ristningsytan är slät; linjerna äro ganska grunda men i regel ännu skarpa. Grau anmärker, att stenen »icke wäl kan läsas, efter den samme på öfwersta kanten är sönderslagen och på sidorna bultad».

Inskrift:

+erlyg+lit+akua+sten+yfti+un...e...+sen+lifsten+iyk+runi+
 5 10 15 20 25 30 35 40

Ærnlaug let haggva stein æftir ... sinn. Lifsteinn högg runi[r].

»Ärnlög lät hugga stenen efter ..., sin ... Livsten högg runorna.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill på stenen, i mittpunkten på runbandet. Det sk som står framför *l e* tjänstgör också som sk efter *4 l i*, vid inskriftens slut. *l e* är tydligt stunget, likaså *4 y* och *5 g*. I runföljden 6–8 *lit* stå runorna trångt, sannolikt för att få plats före rundjurets ena bakben, som här går över runbandet. Efter sk efter *8 t* är ristningsytan mycket ojämn på ett stycke av 25 cm. Detta har lämnats oristat; det har sålunda aldrig funnits någon runa mellan *8 t* och *9 a*. *9 a*, *10 k*, *11 u* och *12 a* ha förlorat topparna i en kantskada. I *9 a*, *12 a* och *16 n* äro bst ansatta vinkelrätt mot hst. *17 y* är tydligt stunget. I *19 t* äro bst svaga. Sk efter *20 i* är grunt men säkert. *21 u* är mycket grunt. Efter *22 n* smalnar slingan. Här kunna inga säkra spår av runor iakttagas; icke heller före det grunda och vittrade *23 e* finnas i denna

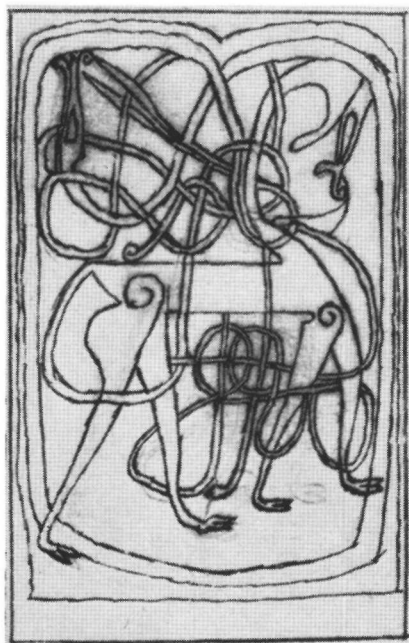

Fig. 538. U 1164. Stora Runhällen, Västerlövsta sn.
Efter teckning av Rhezelius i Fa 10: 1.

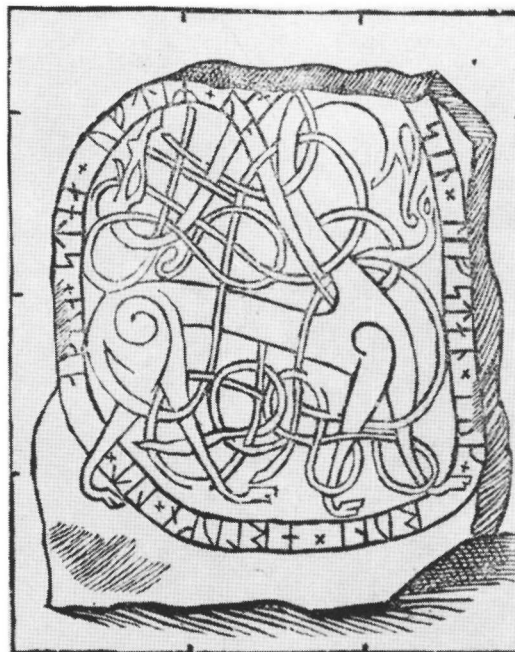

Fig. 539. U 1164. Stora Runhällen, Västerlövsta sn.
Efter träsnitt i Grau a.a.

slinga några säkra spår av runor. Efter 23 **e** är toppen avslagen. Man kan beräkna, att omkring 45 cm. av runbandet här ha gått förlorade; omkring fem runor torde ha stått här. Därefter synes i skadans kant ett trasigt sk. 25 **e** och 32 **e** äro tydliga. 28 **i** är ej stunget. Vid runföljden 27 l-36 **k** finnes ej yttre ramlinje. 35 **y** är tydligt stunget, däremot ej det ovanligt breda 38 **u**. 40 **i** är säkert. — Bureus har i F a 6 två uppteckningar av inskriften, på s. 89 och på s. 151. På det förra stället lyder uppteckningen: **yfti + inek + sun + sin + lifsten × auk runi + erlyk + litu + akua + sten +**. Bureus har tydligen icke förstått, var inskriftens början är. Under läsningen har han antecknat: »Hvar byriar han?». Dessutom uppfattar han runföljden **runi + erlyk**, av en annan anteckning att döma, som namnet på »hustrun» eller »modren». En bättre läsning ger Bureus på s. 151: **erlyg + lit + akua + sten + yfti uni + sun + sin + lifstein + iuk + runa**. — Rhezelius har i F a 10:1 ritat av stenen utan att i slingan fylla i runorna; se fig. 538. — Något träsnitt finnes numera icke i Peringskiölds *Monumenta*. Klistringsspåren på bl. 181 visa emellertid, att ett träsnitt här en gång har funnits. — Celsius: **frlyg + lit + hakua + sten + yftir ... n sen + uifaster + iyk + runi +**. Efter **yftir** är »toppen af stenen bortstött». — Träsnittet i Graus arbete ger följande läsning: **× erlukn × lit × akua + sten + uftir + un ... n ... sin × lifstan × iuk + runi(×)**. — Dybeck: **+ erlykn × l-t akya + sten + yfti ... n - ... sin lifsten + iuk + runi(+)**.

I F a 5 (och i F a 1) tolkas inskriften på följande sätt: »ErLychnus fecit sculpi saxum in mem. Vnonis filij sui. LifSteinus sculpsit Runam.» — Grau: »Erling lät hacka sten efter Une sin ... Lifsten högg Runorne».

Runföljden 1-6 **erlyg** skall utan tvivel återge kvinnonamnet *Ærnlaug*. (E. Brate, som i *Svenska runristare* utgår från den oriktiga läsningen **erlykn**, framhåller, att »det slutande -n blir oförklarad.» Han tänker sig dock, att **n**-runan av ristaren kan ha »tillagts för att som rättelse insättas mellan **r** och **l**.» En sådan typ av rättelse är givetvis högst osannolik. Kvinnonamnet har emellertid av Livsten ristats **erlyg**, alltså på alldeles samma sätt som på U 1152.)

Den *Ærnlaug*, som lät hugga U 1164, är, som redan Brate har antagit, sannolikt identisk med den kvinna, som lät resa U 1152; se vidare U 1152.

På grund av att toppen har slagits av, kunna vi nu varken veta, vem U 1164 har rests efter, eller i vilket förhållande den döde har stått till *Ærnlaug*.

U 1164 är, trots att stenens övre del har gått förlorad, ett vackert exempel på Livstens konst. Redan Celsius påpekar, att stenen har en »Skiön och konstig ritning».

Den ovan s. 632 f. efter Grau citerade ortstraditionen, att U 1164 är rest efter den stupade »Hälsingelands Konung» och hans son, har levat länge. Vid runinskriftsinventeringen 1943 kunde man upplysa mig om att inskriften bestod av följande versrader:

»Här ligger jag Rune,
där min son Sune.»

Hälsingekungens son Sune skulle enligt uppgift ligga under runstenen vid Lilla Runhällen (U 1181).

Torstuna härad.

Socknar: Härnevi, Torstuna, Österunda och Vittinge.

Torstuna härad gränsar i V till Simtuna, i N till Våla, i Ö till Bälinge, Ulleråkers, Hagunda och Lagunda samt i S till Åsunda härad. Det tillhör i administrativt hänseende Västmanlands län.

Häradet benämndes under medeltiden »Thorsakers hundare» och omfattade då, förutom de nuvarande fyra socknarna, även större delen av Huddunge sn (nu i Våla hd). Det sträcker sig i nordsydlig riktning omkring 3,5 mil. Till sin största bredd är det drygt 2 mil.

Norrut utbreda sig stora skogsområden. Skogsvegetationen överväger sålunda i Vittinge och Österunda, medan den odlade slättbygden dominerar de sydligare belägna Torstuna och Härnevi. I norr upprinner Skattmansån, som söderut förenar sig med Örsundaån.

Inom häradet finnas 11 runristningar. Dessa äro tämligen jämnt fördelade över häradet. Siffermässigt dominerar Vittinge sn med sex kända ristningar, vilket stämmer ganska väl med det förhållandet, att denna socken upptager häradets halva areal.

De elva runstenarna fördela sig topografiskt på följande sätt: Härnevi 1 (U 1165), Torstuna 2 (U 1166, 1167), Österunda 2 (U 1168, 1169), Vittinge 6 (U 1170–1175).

En av Torstuna häradets runstenar är förkommen (U 1166) och endast känd genom en äldre uppteckning och avbildning. De övriga 10 stenarna äro helt eller delvis bevarade (U 1165, 1167–1175). En av dessa (U 1171) saknar helt inskrift, och 2 (U 1170, 1175) bära i stället för runinskrift runliknande tecken. Av de 10 stenarna äro 5 stycken (U 1171–1175) hela, med praktiskt taget fullständiga ristningar och inskrifter. Två stenar (U 1168, 1170) ha toppartiet avslaget, två andra (U 1165, 1167) visa ytskador och kantbortfall, som ha förstört större eller mindre delar av inskrifterna. Av en sten (U 1169) återstår endast ett fragment. Ingen av Torstuna häradets ristningar har huggits i jordfast block eller i berg.

U 1173, som är en av häradets vackraste runstenar, skänktes år 1787 av Alexander Seton på Ekolsund — skotte till börd — till The Society of Antiquaries of Scotland. Stenen forslades till Edinburgh och restes i Princes Gardens, den park, som omger slottet i den skotska huvudstaden.

För J. Bureus och hans medhjälpare voro under förra hälften av 1600-talet icke mindre än sju stenar kända (U 1165, 1167, 1168, 1172–1175). Alla dessa finnas medels träsnitt återgivna i *Bautil*; där har ytterligare en medtagits, nämligen U 1166. A. Celsius upptäckte U 1170 år 1726. Vid mitten av 1700-talet kände man alltså sammanlagt nio stenar. Dessa registrerades av J. G. Liljegren i *Runurkunder* (1833).¹ De återstående två stenarna ha kommit i dagen senare, U 1171 år 1876 och U 1169 år 1938.

1165. Rotbrunna, Härnevi sn.

Pl. 146, 147.

Litteratur: B 646, L 774, D 1:277. J. Bureus, F a 6 s. 111 n:r 9 (Cohl), F a 5 n:r 221, F a 1 s. 52, F f 6 n:r 88; J. Rhezelius, F a 10:1 n:r 169; J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 185; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 314; O. Grau, Beskrifning öfver Wästmanland (1754), s. 602 [omtrycket 1904, s. 470]; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1:2 (1849), s. 84; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Enköping» (1863), s. 38; Carl Säve, Brev till G. Stephens ³/₁ 1864 (ATA); G. Stephens, ONRM 1 (1866–67), s. 240; S. Bugge, Tolkning av Runeindskriften på Rökstenen i Östergötland

¹ L 772–780. I *Runurkunder* upptages därjämte oriktigt en inskrift från Tortuna (L 771) bland Torstuna sockens runstenar; se nedan s. 639.